

DE AGRARISCHE SECTOR IN BOXTEL IN DE 19^E EN 20^E EEUW

Hans Pel (auteur)

Frank van Doorn (tweede lezer)

13 januari 2014

Samenvatting

In de negentiende eeuw vonden binnen de Buxtelse landbouw twee belangrijke verschuivingen plaats. In de eerste helft van de eeuw zien we binnen het gemengde bedrijf intensivering van de akkerbouw. Daardoor groeide de productie per hectare. Maar na 1850 gingen de boeren zich juist meer toeleggen op de veehouderij. De akkerbouw kwam steeds meer in dienst te staan van de veehouderij. Bij beide verschuivingen speelde de toenemende commercialisering een belangrijke rol. Het nog grotendeels zelfvoorzienend karakter van de bedrijven rond 1800 maakte plaats voor een groeiende marktgerichtheid. Het boerenbedrijf evolueerde geleidelijk in de richting van het veredelingsbedrijf. In de twintigste eeuw veranderde het boerenbedrijf volledig van karakter. Een belangrijke rol hierin speelde het gebruik van kunstmest vanaf ±1900. Deze belangrijke vernieuwing werd gestimuleerd door de in 1896 opgerichte Boerenbond en het opkomende landbouwonderwijs. Na 1950 werden naast de intensieve rundveehouderij ook de intensieve varkens- en pluimveehouderij steeds belangrijker. Ook werd voorzichtig gemechaniseerd. Vanaf 1970 kwam de ontmenging van het gemengde bedrijf op gang en ontstonden in de varkens- en pluimveehouderij de eerste grondloze bedrijven, ook wel aangeduid als bio-industrie. Boeren werden moderne ondernemers.

1. Landbouw en veeteelt in de 19e eeuw

Het is heel moeilijk te bepalen hoeveel zelfstandige boeren Boxtel telde omstreeks 1800. Als ondergrens voor een zelfstandig landbouwbedrijf kun je het bezit van een paard of een trekos stellen. Daarvan uitgaande telde Boxtel omstreeks 1800 200 à 225 zelfstandige boeren, ruim 40% van de mannelijke beroepsbevolking. Hun bedrijf was gemiddeld acht à negen ha groot. Boxtel valt in het gebied waar zich geleidelijk de Vlaamse bouw ontwikkelde.¹ In dit stelsel werd het bouwland intensiever benut dan in het drieslagstelsel, met meer hoofd- en voedergewassen, een ruimere vruchtwisseling en minder braak. De beste gronden lagen in de buurtschappen Munsel, Onrooi en Breukelen. Deze akkers werden al sinds eeuwen bewerkt. De grondkwaliteit verslechterde naarmate die verder van de dorpskom aflag.

Boerenbedrijven telden doorgaans vier à zes stuks vee; zelden waren er meer dan tien stuks. Het rundvee werd, behalve voor de melk- en boterproductie, vooral gehouden voor de mest en het stond vrijwel het gehele jaar op stal. De potstal had een centrale plaats in het bedrijf.² Het vee werd gevoederd met grotendeels zelfverbouwde voedergewassen. Door deze werkwijze was de mestproductie kwantitatief en kwalitatief optimaal. Ter aanvulling werd haardas, straatvuil, beer (ontlasting), koe- en paardenmest uit 's-Hertogenbosch aangevoerd. De bedrijven waren in hoge mate zelfvoorzienend. Om aan geld te komen verkocht men vooral boter, graan en vee.

In de eerste helft van de negentiende eeuw legden de boeren zich meer toe op de kalvermesterij als gevolg van de gestegen vraag uit Engeland en Frankrijk. En de akkerbouw werd aanzienlijk geïntensiveerd door toenemende vraag naar voedsel door de bevolkingsgroei. Vooral de aardappelteelt werd fors uitgebreid. Grotere hoeveelheden dan voorheen konden vermarkt worden. Als gevolg van deze toenemende commercialisering gingen de Buxtelse boeren

¹ In het drieslagstelsel werd een vruchtwisselingsschema gehanteerd op een akker: het eerste jaar werd wintergraan gezaaid, het tweede jaar zomergraan; in het derde jaar bleef de akker doorgaans braak liggen. In de Vlaamse Bouw zien we een meerjarige vruchtwisseling van voedergewassen als hoofd- en nagewas, en van handelsgewassen.

² Potstallen waren speciaal ingericht voor de mestbereiding: het waren een soort 'mestfabrieken'. Een groot deel van het vloeroppervlak van de stal was een meter of meer verlaagd. Het vee stond in die kuil of 'pot' op de mest. Elke dag werd een laag strooisel (stro, heideplaggen, bladeren etc.) op de mest gegooid. In de loop van het jaar kwamen de runderen steeds hoger te staan. De mest werd uitgereden tegen de tijd dat het vee tegen het dak aankwam.

langzaam wat meer deelnemen aan de geldeconomie. Daardoor waren zij in staat om onder andere de meest noodzakelijke meststoffen aan te kopen. Maar een nadeel was dat de gebondenheid van de boer aan winkeliers en handelaren toenam en in die relatie was de boer praktisch altijd de zwakste partij. Afperspraktijken kwamen zeer regelmatig voor. Verzet tegen dit fenomeen was een belangrijke doelstelling van de Noordbrabantsche Christelijke Boerenbond, waarvan de Boxtelse afdeling werd opgericht in 1896 (zie par. 3).

*De Armenhoef in de Mijlstraat
(Bron: Gemeentearchief Boxtel)*

Er waren rond 1900 zo'n 265 volwaardige boerenbedrijven; ossenboeren kwamen toen praktisch niet meer voor. De gemiddelde bedrijfsgrootte is tussen 1850 en 1900 weinig veranderd. Wel deed zich in die periode opnieuw een structurele verandering voor in de Boxtelse landbouw. Terwijl de nadruk in de eerste helft van de eeuw meer en meer kwam te liggen op de akkerbouw, kwam het accent in het laatste kwart van de eeuw te liggen op de veeteelt. De akkerbouw werd steeds meer in dienst gesteld van de veehouderij: de teelt van voedergewassen als spurrie en stoppelknollen groeide aanzienlijk. Ook het areaal hooiland nam toe. Deze ontwikkeling werd krachtig gestimuleerd door lage graanprijzen vanaf eind jaren zeventig en relatief gunstige prijzen voor veeteeltproducten. De rundveestapel groeide en de pluimveestapel verdrievoudigde zelfs bijna tussen 1880 en 1900. De varkenshouderij bleef voorlopig nog gering van omvang. Het belang van de schapenhouderij nam sterk in betekenis af. De absolute mestproductie nam met de groei van de rundveestapel toe, maar er werden nog steeds meststoffen van elders aangevoerd.

Tijdens de landbouwcrisis aan het eind van de 19^e eeuw werd de situatie weliswaar tijdelijk wat slechter, maar als gevolg van de relatief goede prijzen van veeteeltproducten kwam die crisis, die primair een graancrisis was, in Boxtel niet zo hard aan. Na de crisis werd de toestand voor de boeren snel beter.

De 19^e eeuw overziend kunnen we concluderen dat de commercialisering en specialisering van het boerenbedrijf in Boxtel toenam. De boeren intensiverden en rationaliseerden hun bedrijfsvoering en de bedrijven ontwikkelden zich langzaam in de richting van veegerichte veredelingsbedrijven. Maar fundamentele innovaties, zoals het gebruik van kunstmest en de oprichting van landbouworganisaties en -coöperaties, kondigden zich pas tegen het eind van de eeuw aan. De Boxtelse boeren stonden wel steeds meer open voor vernieuwing: rond 1875 werden de eerste landbouwwerktuigen in gebruik genomen en in 1886 werd voor het eerst kunstmest aangekocht. De belangstelling voor landbouwvoorlichting groeide. Maar de echte modernisering van de Boxtelse landbouw kwam pas goed op gang na 1900. Een belangrijke rol in dit proces heeft de in 1896 opgerichte afdeling Boxtel van de N.C.B. gespeeld.

2. De agrarische sector in Boxtel in de 20^e eeuw

De Boxtelse landbouw maakte na 1900 belangrijke vernieuwingen door. De boeren gingen primair voor de markt produceren. Ze betrokken hun grondstoffen steeds vaker van buiten het bedrijf. Ze waren nu volledig ingeschakeld in het marktverkeer en daarmee was het proces van commercialisering voltooid. Het gebruik van kunstmest nam krachtig toe. In 1902 startte het landbouwonderwijs met de eerste wintercursus en een jaar later werd de Coöperatieve Zuivelfabriek 'De Hoop' geopend. Het gemengd bedrijf ontwikkelde zich steeds verder in de richting van een veredelingsbedrijf, waarbij de akkerbouw in toenemende mate in dienst stond van de veeteelt. Het aandeel grasland nam naar verhouding toe ten koste van bouwland. De intensivering van de rundveehouderij, in hoofdzaak gericht op de productie van melk, zette in deze periode krachtig door. In het verlengde daarvan groeide de betekenis van de varkensmestrij aanmerkelijk. De pluimveehouderij breidde zich na 1920 explosief uit, een teken van vergaande intensivering. De pluimvee- en varkenshouderij werden nu belangrijke onderdelen van het gemengd bedrijf. Deze ontwikkeling werd twee keer onderbroken. Zowel tijdens de Eerste als de Tweede Wereldoorlog verschoof het accent naar de akkerbouw om de voedselvoorziening op peil te houden. Dat is in onderstaande tabel duidelijk te zien.

Ontwikkeling van bouwland en grasland in hectare in Boxtel 1900 - 1950

Jaar	bouwland	grasland	totaal	verhouding in %	
				bouwland	grasland
1900	1729	1129	2858	60,5	39,5
1920	1845	1130	2975	62,0	38,0
1930	2133	1459	3592	59,4	40,6
1934	1588	1496	3084	51,5	48,5
1940	1414	1475	2889	48,9	51,1
1945	1697	1247	2944	57,6	42,4
1950	1183	1643	2826	41,9	58,1

Ook binnen de bedrijven vonden fundamentele veranderingen plaats. Het mesttekort verdween door een ruimere beschikbaarheid van stalmest en het toenemend gebruik van kunstmest. In het bouwplan leverde rogge ruimte in voor haver, en boekweit verdween. De teelt van wortel- en knolgewassen groeide tot midden jaren twintig sterk. Na 1920 namen de oppervlakten klaver en kunstweide (ingezaaid grasland) toe. Het vee ging meer naar buiten dan voorheen en het systeem van stalvoeding met zijn potstal, het hart van het traditionele bedrijf, verdween. Dit leidde tot een enorme arbeidsbesparing.

Boeren kochten hun veevoer, zaai- en pootgoed ook steeds vaker op de markt en werkten aan vee- en gewasverbetering. Het gebruik van werktuigen nam toe, maar wel heel geleidelijk. Zo waren er in 1900 nog maar vier paardendorsmachines, één hooischudder en twee grasmaaimachines in gebruik. Tal van traditionele elementen bleven nog lang bestaan, want de Boxtelse boeren liepen bij de modernisering niet voorop, zeker niet in het begin van de eeuw. De meesten waren huiverig voor verandering in de bedrijfsvoering zolang het goed ging; ze namen vernieuwingen pas laat over en durfden geen risico te nemen. Slechts een enkeling zocht voortdurend naar verbetering van zijn resultaten. Het landbouwonderwijs oefende een positieve invloed uit: oud-leerlingen van de wintercursussen namen wel initiatieven en durfden wel te experimenteren. De huiver voor externe financiering bleef nog tot na 1950 bestaan.

Het aandeel van de agrarische sector in de Boxtelse beroepsbevolking liep na 1950 fors terug, zowel procentueel als absoluut. Dit was het gevolg van de noodzaak tot verlaging van de productiekosten in de agrarische bedrijven. De kostenverlaging werd voornamelijk bereikt door besparing op arbeidskrachten, mogelijk gemaakt door mechanisatie. Het aantal bedrijven verminderde sterk, maar ze werden gemiddeld wel groter. Het accent kwam steeds sterker te liggen op de intensieve veehouderij. Omstreeks 1970 deed de bio-industrie haar intrede. Zoals onderstaande tabel laat zien, groeide de veestapel sterk, terwijl de omvang van de cultuurgrond terugliep. De arbeidsproductiviteit nam sterk toe. De invloed van de landbouwwetenschappen werd groter en externe financiering werd meer en meer geaccepteerd. De boer werd een moderne ondernemer.

De rundvee-, pluimvee- en varkensstapel in Boxtel in 1900, 1930, 1940, 1973

	1900	1930	1940	1973
rundvee	2006	2576	3030	7500
pluimvee	10025	-	30000	143000
varkens	465	2101	2316	27000

3. Oprichting Boerenbond Boxtel

De commercialisering en de landbouwcrisis maakten de boeren steeds afhankelijker van kooplieden en winkeliers die hun producten kochten. Deze lieden bepaalden niet alleen eenzijdig de prijzen, maar ze dwongen de boeren ook het bij hen verdiende geld te besteden (gedwongen winkelnring). Door middel van samenwerking in coöperaties probeerden de boeren hun positie te versterken. In 1896 richtte de norbertijner pater Gerlachus van den Elsen de Nederlandse Boerenbond op. De in hetzelfde jaar opgerichte Noord-Brabantse Christelijke Boerenbond was hierbij aangesloten. Op veel plaatsen werden lokale afdelingen opgericht. De N.C.B. heeft de kleine boeren in Brabant niet alleen hun economische zelfstandigheid teruggegeven, maar er in de loop der tijd ook voor gezorgd dat zij sociale waardering, politieke invloed en cultureel zelfbewustzijn verwierven.

Op 15 augustus 1896 werd de Boxtelse afdeling van de Boerenbond opgericht. De initiatiefnemer, mr. Alphons van Rijckevorsel, wonend op het landgoed Eikenhorst, werd de eerste voorzitter. De eerste ledenvergadering vond plaats op 28 september 1896. Ruim 30 leden maakten op die bijeenkomst de eerste afspraken over gezamenlijke inkoop van raap- en lijnkoek. Coöperatieve aankoop van veevoer, zaaigoed en meststoffen was aanvankelijk voor veel boeren de belangrijkste reden om lid te worden. Een schuurtje bij café 'De Witte Muis' aan de huidige Van Salmstraat fungeerde als pakhuis.

Pater Van den Elsen bezocht de Boxtelse afdeling voor het eerst in december 1896. Hij sprak de leden bij die gelegenheid toe over '...nut, doel en inrichting van den Boerenbond en meer bepaald over de spaarbanken.' Naar aanleiding van deze lezing meldden zich maar liefst 67 nieuwe leden. De voorzitter heette hen welkom en hoopte '...dat zij trouwe leden van den Bond zullen zijn door elkaar te helpen en te steunen in alles ter eere Gods en ter liefde van de evennaaste.' In maart 1897 was het ledental gestegen tot 152. Tezelfder tijd werd kapelaan Jos Bronsgeest aangesteld tot geestelijk adviseur van de Boxtelse boerenbond. Op zijn initiatief werd de H. Petrus de patroonheilige. Deze priester heeft zich vooral ingespannen om de samenwerking op allerlei gebied tussen de boeren te vergroten. Bronsgeest en de geestelijk adviseurs na hem hadden een belangrijke stem in het reilen en zeilen van de Boxtelse boerenbond. De bond was vanaf het begin actief in het plaatselijke kerkelijk leven. Zij propageerden natuurlijk de belangen van het katholieke geloof en hielden in de gaten of de leden 'goede katholieken' waren. Ze organiseerden zogenaamde katholiekendagen. Zij hielden

ook streng toezicht op het 'zedelijk gedrag der leden'. Het ging daarbij vooral om het tegengaan van drankmisbruik. In 1906 besloot de boerenbond zelfs om voortaan tijdens de vergaderingen geen alcohol meer te schenken! Ze werkten ook aan versterking van de invloed van de katholieken in de lokale en nationale politiek. Daartoe stimuleerden ze leden om rond te gaan om stemmen te werven voor de Katholieke Kiesvereniging en drongen ze er bij de leden krachtig op aan om te stemmen op de Katholieke Staatspartij. Na de Tweede Wereldoorlog kregen de leden meer dan eens het dringende advies lid te worden van de KVP (Katholieke Volkspartij). De geestelijk adviseurs gaven uiteraard af op het verderfelijke socialisme dat volgens hen uit was op een staatsgreep waarvan de hele maatschappij en vooral de boerenstand de dupe zou worden. De angst voor alles wat naar socialisme rook, leidde bij veel boeren tot huiver om contact te onderhouden met de Boxtelse arbeidersbeweging, die toch verre van socialistisch was. Dit wil overigens niet zeggen dat de boerenstand niet sociaalvoelend was. Regelmatig hield de boerenbond collectes onder de leden voor bijvoorbeeld de stakende of uitgesloten houtbewerkers in Boxtel in 1908 en de 'uitgeslotenen' bij Philips in Eindhoven in 1910. De boerenbond werd in 1910 ook donateur van de Dr. Hoek's Stichting voor 10 gulden per jaar.

*Boerenbondslid Piet van Dijk uit Lennisheuvel zat van 1900-1903 in de gemeenteraad van Boxtel
(Bron: Gemeentearchief Boxtel)*

4. Pakhuis

Het in 1896 gestichte pakhuis groeide in de loop der tijd uit tot de spil van de organisatie. De coöperatieve aankoop van veevoer en meststoffen was voor veel boeren in Boxtel aanvankelijk de belangrijkste reden om lid van de boerenbond te worden. Bij de gezamenlijke aankoop van meststoffen ging het vooral om: slakkenmeel, kainiet, guano, chilisalpeter en superfosfaat. In 1912 verhuisde het pakhuis naar een leegstaande weverij in de Stationsstraat. De secretaris van de toenmalige aankoopcommissie, Cornelis van Rumund, werd pakhuismeester. Tijdens en kort na de Eerste Wereldoorlog raakte het pakhuis in financiële problemen. Het bestuur van de boerenbond besloot in 1919 tot aansluiting bij de Coöperatieve Handelsvereniging van de N.C.B. Het pakhuis werd een filiaal van de C.H.V., die ook het pand voor fl.12.000 van de afdeling Boxtel overnam. De Boxtelse boerenbond mocht het wel blijven

gebruiken. Het pakhuis in de Stationsstraat bleef in gebruik tot 1931. Toen verhuisde men naar een door de C.H.V. gebouwde pand aan de huidige Kapelweg.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden de activiteiten van de boerenbond door de Duitsers verboden. Ook de C.H.V. moest haar activiteiten staken. Het Boxtelse pakhuis werd een Coöperatieve Aan- en Verkoopvereniging.

Na de Tweede Wereldoorlog kwam de coöperatieve aan- en verkoop weer in handen van de C.H.V. Met ingang van 1 april 1949 werd Jas Brands aangesteld als zaakvoerder. Brands werd de spil van het bedrijf en was voor velen jarenlang het 'gezicht' van de Boerenbond.

In 1967 kocht de boerenbond het pakhuis van de C.H.V. In 1971 werd het flink uitgebreid en gemoderniseerd. Bovendien opende men een dagwinkel die in 1981 een grondige modernisering onderging. Een jaar later nam Jas Brands afscheid als zaakvoerder. Hij werd bij die gelegenheid onderscheiden met de gouden C.H.V.-speld. Brands' zoon Adri volgde hem als zaakvoerder op.

Ook het pakhuis kon niet ontkomen aan schaalvergroting. In 1987 kwam ontkoppeling van de Boerenbond Boxtel en het pakhuis ter sprake en in 1988 werd de ontkoppeling een feit. De pakhuisorganisatie ging op in de Reco (regio-coöperatie). Hoewel iedereen beseftte dat deze stap op financieel-economische gronden noodzakelijk was, deed hij wel pijn: opnieuw was men een stuk van zichzelf kwijt. Het was dezelfde pijn die velen hadden gevoeld in 1961 toen zuivelfabriek 'De Hoop' overging naar 'Campina'.

De uitspraak "Bij ons op den Boerenbond" hoorde je niet meer. Voor de Boerenbond Boxtel was deze afstoting van de economische activiteiten een enorme verandering. Het bestuur had immers altijd de meeste tijd en inspanning gestoken in pakhuiszaken. Dat viel nu weg. Bovendien was de ontkoppeling ook financieel gezien een aderlating.

5. Boerenleenbank

Het bestuur van de Noord-Brabantse Christelijke Boerenbond pleitte alom voor de oprichting van boerenleenbanken of Raiffeisenkassen om de financiële onafhankelijkheid van de leden te vergroten. Het bestuur van de afdeling Boxtel wilde ook een dergelijke leenbank als 'plaatselijke instelling' oprichten. Hoewel de leden er aanvankelijk de voordelen niet direct van inzagen, zette voorzitter Van Rijckevorsel door en in augustus 1897 was de Boxtelse boerenleenbank 'in volle werking'. Directeur was L.H. van Lieshout en J. van de Meijden fungeerde als kassier.

De Boerenleenbank in Boxtel bleef lang een kleinschalige onderneming. De huiver voor lenen bij de bank was onder de boeren hardnekkiger dan onder industriëlen. Pas na 1950 begonnen de boeren op wat grotere schaal gebruik te maken van extern kapitaal voor investeringen. De bank groeide gestaag. Begin jaren zeventig werd de naam 'Boerenleenbank' veranderd in Rabobank, een samenvoeging van de eerste twee letters van 'Raiffeisenkas' en 'Boerenleenbank'.

6. Boterfabriek

Al in september 1898 pleitte voorzitter Van Rijckevorsel voor de oprichting van een coöperatieve boterfabriek in Boxtel. Hij wees op de voordelen van coöperatieve boterfabrieken in België en Friesland. Er werd een commissie ingesteld, die oprichting van een fabriek moest voorbereiden. Begin februari 1903 was het enthousiasme onder de boeren zo groot dat ze een voorlopig bestuur voor de boterfabriek kozen. Voorzitter werd A. Verhoeven. Het bestuur besloot na een uitvoerige oriëntatie in omliggende plaatsen tot oprichting van een coöperatieve boterfabriek. In mei 1903 verzocht voorzitter Verhoeven aan het gemeentebestuur '...vergunning tot het oprichten van eene roomboterfabriek, op het perceel I no.1685...' Dit perceel lag langs de spoorlijn Boxtel - Tilburg, aan de huidige Kapelweg. Uit voorzorg werd de fabriek zo gebouwd, dat hij zonder al te veel moeite kon worden omgebouwd tot twee eengezinswoningen onder één kap. Coöperatieve zuivelfabriek 'De Hoop' werd in juli 1903 opgestart. De eerste jaren van haar bestaan ging het de coöperatie goed. Het aantal leden steeg

gestaag en daarmee de melkaanvoer. Reeds in 1904 vond de eerste uitbreiding plaats. In 1906 werd 'De Hoop' lid van de Noordbrabantse Zuivelbond te Eindhoven. Een voorstel om van handkracht over te stappen op stoomkracht werd in 1906 nog verworpen, maar in 1910 besloot het bestuur bijna unaniem tot de plaatsing van een stoommachine. De aangevoerde melk steeg van 170.180 kg in 1903 tot 1.908.551 kg in 1920.

De boter kreeg het rijkskeurmerk. Dit keurmerk was in 1904 ingevoerd door de botermijn van de Zuid-Nederlandse Zuivelbond om vervalsingen tegen te gaan. Aan de invoering ervan was de zogenaamde 'boteroorlog' tussen de coöperaties en de tussenhandelaren voorafgegaan. De handelaren verzetten zich heftig tegen coöperaties en hadden door onderlinge samenwerking de invoer van een rijkskeurmerk voor boter bijna weten te voorkomen. De landbouwcoöperaties trokken uiteindelijk aan het langste eind en daarmee was hun marktpositie gevestigd.

De boterprijzen stegen gestaag tot 1929. In de jaren dertig maakte de boterfabriek moeilijke tijden door als gevolg van de economische crisis. De melkprijs werd zo laag dat de lonen van het personeel moesten worden gehalveerd. Sommige boeren gingen hun melk zelf uitventen. Desondanks werd er gemoderniseerd. In 1930 kreeg het bedrijf de beschikking over twee elektromotoren. In 1938 nam men een nieuwe koelmachine en enkele nieuwe werktuigen in gebruik.

*Jan Schoenmakers en zijn zus Wilhelmina (Mijntje) omstreeks 1925.
Schoenmakers (Munsel) ventte zelf zijn melk uit.
(Bron: F. van Susante)*

Tijdens de Tweede Wereldoorlog bleef 'De Hoop' draaien. Op 30 april 1943 brak de 'melkstaking' uit. De boeren weigerden melk bij de fabriek af te leveren, omdat die voor een groot deel bij de bezetter terecht kwam. De Duitsers namen daarop enkele voormannen van de Boxtelse boerenbond gevangen. De arrestanten gingen op transport, het merendeel naar het concentratiekamp in Vught. Na enkele dagen van angst en spanning kregen ze hun vrijheid terug. De melkstaking werd met geweld beëindigd. Op 4 mei hervatten de boeren de melklevering.

Reeds voor de oorlog werd er gedacht over samenwerking tussen de zuivelcoöperaties in verschillende omliggende plaatsen. Die samenwerking werd pas na 1945 gerealiseerd. In 1946 werd begonnen met het vormen van 'kring-coöperaties'. De eerste kring was "De Kempen". Een reorganisatie binnen "Campina", zoals "De Kempen" vanaf 1957 heette, luidde het einde in van de Boxtelse zuivelfabriek. De melkverwerking werd geconcentreerd in Eindhoven. Op 23 september 1961 werd de laatste melk bij 'De Hoop' aangevoerd. De fabriek bleef nog wel gehandhaafd als uitgiftecentrum voor de plaatselijke melkslijters.

7. Andere instellingen

In de loop der tijd werden nog tal van andere 'instellingen' onder de vlag van de Boxtelse boerenbond gesticht. Zo verenigde een aantal leden zich eind 1897 in de veefokvereniging met als doel de verbetering van de op dat ogenblik treurige kwaliteit van de rundvee- en varkensstapel. Deze vereniging bleef onder diverse benamingen bestaan tot 1971. In 1909 werd de Boxtelse afdeling van de 'Vereniging tot bevordering der Pluimveeteelt en Konijnenfokkerij in Nederland, meestal de 'eierbond' of 'eiervereniging' genoemd, opgericht. De eiervereniging werd opgeheven in 1965. In 1916 werd hengstenassociatie 'De Volharding' opgericht met als doel de kwaliteit van het werkpaard te verbeteren.

Verder werden in die beginjaren een gezamenlijke brandassurantie, een veeverzekering, een paardenverzekering, een ongevallenverzekering en een hagelschadeverzekering afgesloten. Vanaf 1913 konden de boeren via de boerenbond ook nog een dienstbodenverzekering afsluiten en in 1923 een slachtveeverzekering.

Bestuur van de Boerinnenbond Boxtel omstreeks 1930 (Bron: Gemeentearchief Boxtel)

In de jaren twintig van de vorige eeuw werden de Jonge Boerenstand (later de KPJ) en de Boerinnenbond (later de KVO) opgericht, beide met onder andere het doel om de geestelijke en maatschappelijke ontplooiing van de leden te bevorderen. In 1921 startte Bijenhoudersvereniging St.-Ambrosius. Meer ter ontspanning werd in 1931 rijvereniging St.-Martinus opgericht. Na de Tweede Wereldoorlog groeide het aantal onderafdelingen van de Boxtelse boerenbond met onder meer een tuinbouwvereniging, een aardappelvereniging, een werktuigencoöperatie, bedrijfshulpvereniging en sportclub Triona.

8. Landbouwonderwijs

In 1902 startte in Boxtel de eerste landbouw-wintercursus. Het onderwijs werd in de wintermaanden gegeven op de maandag, woensdag en vrijdag. Leerlingen moesten ten minste vijftien jaar oud zijn en voldoende lager onderwijs hebben genoten. De lessen werden gegeven door meester Van Griensven, toen nog hoofd der school in Breukelen en W.J. Paimans, rijksveearts te Oss. Het initiatief voor de wintercursus kwam niet van de Boxtelse boerenbond, maar de betrokkenheid was sterk. Het bestuur ondersteunde het onderwijs waar mogelijk en raadde de leden ten sterkste aan om hun zonen de landbouw cursus te laten volgen. De bovengenoemde Jonge Boerenstand kwam voort uit de Vereniging van oud-leerlingen van de landbouw-wintercursus.

R.K. Landbouw-winterschool 1915 (Bron: F. van Susante)

Op 19 oktober 1914 opende in Boxtel de eerste katholieke landbouw-winterschool in Nederland, gevestigd in een fraai pand aan de huidige Pastoor Erasstraat. Deze school, die voor een deel werd bekostigd uit het legaat van Van Cooth, nam de plaats in van de bestaande landbouw-wintercursus en had als doel:

'... door onderricht in de R.K. Godsdienst en Maatschappijleer, en door het aanbrengen van de nodige vakkennis, waarbij rekening wordt gehouden met den aard van het land- en tuinbouwbedrijf in Midden en Oostelijk Noord-Brabant, aankomende landbouwers zedelijk, maatschappelijk en vakkundig hooger te ontwikkelen.'

Aanvankelijk kwamen de leerlingen uit het hele land. Jongens die van ver kwamen, werden bij particulieren ondergebracht totdat in 1917 een internaat aan de school werd verbonden. Uit deze school zijn de huidige 'Helicon Opleidingen' voortgekomen.

In april 1926 startte de eerste landbouw-wintercursus voor meisjes. De leerlingen kregen les in landbouwkunde, huishoudkunde, handwerken, gezondheidsleer en godsdienst, in totaal acht uur per week.

R.K. Landbouw-winterschool, geslaagden 1916 (Bron: Gemeentearchief Boxtel)

9. Betekenis van de Boerenbond Boxtel

Wat was nou de betekenis van de Boxtelse boerenbond voor de ontwikkeling van de boerenstand? In 1927 schreef de Boxtelse gemeentesecretaris in het Gemeenteverslag: 'De Boerenbond Boxtel is een onmisbare vereniging ter bevordering der belangen van de zo hoog geroemde boerenstand'. En terugkijkend vanuit de 21^e eeuw had die gemeentesecretaris gelijk. De Boxtelse boerenbond is van grote betekenis geweest voor de leden, en niet alleen op economisch gebied, maar ook op sociaal terrein, denk aan het 'wij-gevoel', de gezamenlijke activiteiten in het werk en in de vrije tijd. En daarnaast natuurlijk op het terrein van landbouwonderwijs en -voorlichting en collectieve belangenbehartiging. Een onderdeel van de belangenbehartiging was de aanzienlijke invloed die (bestuurs)leden van de boerenbond jarenlang als gemeenteraadslid en als wethouder uitoefenden op de lokale politiek. De Boxtelse boerenbond heeft zodoende een enorm belangrijke rol gespeeld in de emancipatie van de lokale boerenstand.

De Boxtelse Boerenbond is ook van belang geweest voor de Boxtelse gemeenschap. Enkele voorbeelden in een lange rij. In 1909 trad de Boerenbond als donateur toe tot de dr. Hoek's Vereniging met een jaarlijkse bijdrage. In 1908 collecteerde men voor de uitgesloten houtbewerkers in Boxtel. In 1922 werkte men mee aan wegverbetering in het kader van de werkloosheidsbestrijding. In de jaren dertig spoorde het bestuur de leden aan om lid te worden van de Burgerwacht en de Landstorm. In 1934 schonk men aardappels aan het plaatselijk Nationaal Crisiscomité. De laatste decennia heeft de Afdeling Boxtel zich onder meer ingezet voor behoud van het Liduinaziekenhuis, voor de restauratie van de St.-Petrusbasiliek en de protestantse kerk. Het bestuur heeft medewerking verleend aan de opzet van de lokale omroep. Verder hebben de leden de Boxtelse bevolking op verschillende manieren in de gelegenheid gesteld meer te weten te komen over het moderne boerenbedrijf door middel van open dagen en rondleidingen van schoolklassen.

Maar ook bovenlokaal was de Boxtelse boerenbond actief. Tijdens de Eerste Wereldoorlog namen Boxtelse boeren tijdelijk kinderen in huis uit Belgische boerengezinnen. In 1922 stelde men aardappelen beschikbaar voor de noodlijdenden in Oostenrijk. In 1926 waren er overstromingen in het Gelderse deel van het N.C.B.-gebied. De Boxtelse boeren hielden een collecte voor hun gedupeerde collega's en brachten voedsel voor mens en dier bijeen. In 1940 stelden de Boxtelse boeren graan beschikbaar voor de noodlijdenden in Rotterdam. Na de bevrijding van Boxtel eind oktober 1944 deed de Boerenbond Boxtel mee aan de actie 'Zuid helpt Noord' ten behoeve van de landgenoten in het bezette noorden van het land. In 1954 organiseerde men een inzamelingsactie voor een daklozenhuis in Eindhoven. Tijdens de watersnoodramp in 1953 hebben Boxtelse boeren hun Zeeuwse collega's metterdaad geholpen, onder andere door tijdelijk geëvacueerd vee onder te brengen. Hetzelfde gebeurde tijdens de dreigende watersnood in het rivierengebied in 1995. Vanaf 1990 is de agrarische Werkgroep Roemenië actief ten behoeve van de inwoners van het Roemeense Salonta.

Geraadpleegde literatuur

Pel, Hans, *Vur d'n boer, de koei en Onze Lieve Heer. Honderd jaar R.K. Boerenbond Boxtel 1896-1996*, Boxtel 1996.

Pel, J.A., *Economische bedrijvigheid in transitie. Boxtel in de negentiende en twintigste eeuw* (dissertatie), Tilburg 1994, de paragrafen over de landbouw in de hoofdstukken 2, 4, 6 en 8.

Pel, Hans, *Boxtel toen en nu, Leven en werken 1850 - 1970*, Hulst, 1991, 6-14, 56-61, 74-75.